

Τέλος παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἀληθές ἰδιάζει μόνον εἰς τὸν θεόν, καθ' ὅσον θεωρεῖται ὡς ἄπειρον ὄν καὶ οὐχὶ καθ' ὅσον τροποποιεῖται ὡς ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Ἄλλη δηλαδὴ εἶναι ἡ νόησις τοῦ θεοῦ ὡς ἀπείρου (νοῦντος διὰ τοῦ ἀπείρου νοῦ) καὶ ἄλλη ἡ νόησις τοῦ θεοῦ ἐκφραζομένου διὰ τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως, ὡς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (νοῦντος διὰ τοῦ πεπερασμένου νοῦ).

Ὡς δὲ νοεῖ ὁ θεὸς ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἀπείρου νοῦ, οὕτω καὶ βούλεται¹ καὶ ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ δ' ἑαυτὸν (καθ' ὄν τρόπον καὶ νοεῖ) τὸ μὲν ἀμέσως², τὸ δὲ ἐμέσως διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ νοερά δηλαδὴ ἀγάπη τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν θεὸν εἶναι αὐτὴ τοῦ θεοῦ ἡ ἀγάπη, δι' ἧς ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτὸν, οὐχὶ καθ' ὅσον εἶναι ἄπειρος, ἀλλὰ καθ' ὅσον δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ διὰ τῆς οὐσίας

τητα· τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν νοούντων ὑποκειμένων παρέχει ἄπειρον σύνολον διαφόρων προσώπων, οὐχὶ δὲ ἐνιαίαν νόησιν. Οὐδὲ πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ ἄπειρος (θεῖος) νοῦς, ὡς ὄλον, εἶναι τι λογικῶς πρότερον τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων μερῶν (τῶν μερικῶν ψυχῶν) καὶ ὑπέρτερον αὐτῶν. Εἶναι ἄρα συμφανῆς ἡ ἀτοπία τῶν νομιζόντων ὅτι ὁ σπινοζικὸς θεὸς δὲν νοεῖ αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ συνόλου τῶν ψυχῶν. Εἰς τοιαύτην ἀτοπίαν δὲν ἐνέχεται ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ μόνον οἱ ἐρμηνευταὶ αὐτοῦ.

1. Ἐν ἐνὶ μόνῳ χωρίῳ τῆς Ἠθικῆς (1, 32, corol. 2) παρίσταται ἡ βούλησις ὡς ἄπειρος τρόπος τῆς νοήσεως καθὰ εἶναι καὶ ὁ ἄπειρος νοῦς. (« ἡ β ο ὑ λ η σ ι ς καὶ ὁ ν ο ῦ ς [τρόποι τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως] ἔχουσι, λέγει, πρὸς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ, ὡς ἡ κ ί ν η σ ι ς καὶ ἡ ἡ ρ ε μ ί α [τρόποι τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως »]. "Ὅτι δὲ ἀμφοτέρα (νοῦς καὶ βούλησις) πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς εἷ ς μόνος ἄπειρος τρόπος τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως, γίνεται φανερόν ἐκ τῆς ἐνταῦθα δηλώσεως ὅτι « βούλησις καὶ νοῦς » εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὴν « κίνησιν καὶ ἡρεμίαν ». Πρβλ. αὐτ. 1, 17, schol., ἐνθα « νοῦς καὶ βούλησις » μνημονεύονται ὁμοῦ ὡς ἀποτελοῦντα τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ. Μάλιστα δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι τὸ κατωτέρω (2, 49, corol.) λεγόμενον ὅτι « βούλησις καὶ νοῦς εἶναι τὸ αὐτὸ » (voluntas et intellectus unum et idem sunt).

Ὑπομιμνήσκουμεν, ἐκ περισσοῦ, ἐνταῦθα ὅτι ἡ βούλησις, ὡς καὶ ἡ νόησις τοῦ θεοῦ, κατ' οὐδὲν ὁμοιάζουσι πρὸς τὴν ἡμετέραν, ὅτι δηλαδὴ ἔχουσι τόσην ὁμοιότητα, ὅσην ἔχουσιν ὁ κύων, ὡς οὐράνιος ἀστερισμός, καὶ ὁ κύων ὡς ὑλακτοῦν ζῶον.

2. Αὐτ. 5, 35 « Deus se ipsum amore intellectuali infinito amat »:

τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς θεωρουμένης ὑπὸ τὸ φῶς (ἀπὸ τῆς ἀπόψεως) τῆς αἰωνιότητος¹.

Τρόποι καὶ οὐσίαι. — Κατὰ τὰ εἰρημένα πάντες οἱ τρόποι προέρχονται ἐκ τοῦ θεοῦ ἀναγκαίως καὶ οὐχὶ τυχαίως, ὅπως-δήποτε καὶ ἂν θεωρηθῇ ἐνεργοῦσα ἡ θεία φύσις, εἴτε ἀπολύτως εἴτε κατὰ τρόπον ὠρισμένον· ἐκ τοῦ θεοῦ δηλαδὴ προέρχονται ἀναγκαίως καὶ οἱ ἄπειροι καὶ οἱ πεπερασμένοι τρόποι². "Ὅ,τι προέρχεται ἀμέσως ἐκ τῆς ἀπολύτου φύσεως οἰουδήποτε τῶν μυρίων κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ, εἶναι ἄπειρον καὶ αἰδίον. Ὡσαύτως δὲ ἄπειρον καὶ αἰδίον εἶναι τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς ἀπολύτου ἐκείνης φύσεως ἐκάστου κατηγορήματος, ἐφ' ὅσον τοῦτο τροποποιεῖται διὰ τοῦ πρώτου (ἀμέσου) ἀπείρου τρόπου. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἄπειρα καὶ αἰδία εἶναι τὰ ἐκ τῶν θείων κατηγορημάτων προερχόμενα εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, οἱ δύο δηλονότι ἄπειροι τρόποι, ὧν ὁ μὲν ἕτερος προέρχεται ἀμέσως ἐκ τοῦ οἰκείου κατηγορήματος, ὁ δὲ ἄλλος ἐμμέσως δι' ἐκείνου.

Ἐκ τῶν ἀπείρων καὶ αἰδίων τρόπων διακρίνονται οἱ μυριοί πεπερασμένοι τρόποι, τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα, ἅτινα εἶναι μερικὰ ἐκδηλώσεις, συστατικὰ μέρη καὶ οἰονεὶ ἀποσπάσματα τῶν ἀπείρων ἐμμέσων τρόπων. Οἱ πεπερασμένοι δηλαδὴ τρόποι δὲν εὐρίσκονται ἔξω ἀλλ' ἐντὸς τῶν ἀπείρων (ἐμμέσων) τρόπων· εἶναι τὰ μερικὰ καὶ καθ' ἕκαστον πράγματα, ὧν ἡ ἀλληλουχία καὶ περίληψις ἀποτελεῖ τοὺς ἀπείρους (ἐμμέσους) τρόπους (τοὺς ὑπὸ τινων λεγομένους τρόπους δευτέρου βαθμοῦ).

---

1. Αὐτ. 5, 36. Ὁ Erhardt ἀρνούμενος, ὡς εἶδομεν, ὅτι ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτὸν ἀμέσως, ἀρνεῖται, ὡς εἰκόσ, καὶ ὅτι ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ἀμέσως· θέλει δὲ νὰ θεωρήσῃ τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπην τοῦ θεοῦ « ὡς νοερὰν πάντων τῶν πεπερασμένων πραγμάτων ἀγάπην πρὸς τὸν θεόν » (ἐνθ. ἀνωτ. 220 ἐξ.). Πρὸς τοῦτο ἐρμηνεύει τὸ 35ον θεώρημα τοῦ πέμπτου μέρους διὰ τοῦ ἐπομένου (τοῦ 36ου), θέλων νὰ συνάψῃ βεβιασμένως δύο οὐχὶ τὰ αὐτὰ πράγματα. Διότι ἐν ἐκείνῳ μὲν τῷ θεώρηματι λέγεται ὅτι ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὡς ἀπολύτως ἄπειρος καὶ αἰώνιος, ἐν δὲ τούτῳ ὅτι ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτόν, καθ' ὅσον ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

2. Αὐτ. 1,29, Demon. Πρβλ. καὶ 1, 33.

Ὁ ἔμμεσος ἄπειρος τρόπος εἶναι ἡ ἀλληλουχία τῶν μερικῶν ὑπάρξεων καὶ ὡς ὅλον προηγεῖται τῶν μερῶν ἀπὸ τε ὄντολογικῆς καὶ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως, καθ' ὃν περὶ τρόπον προηγεῖται τὸ αἷτιον τοῦ αἰτιατοῦ¹. Ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ ὅλον, ὁ ἄπειρος τρόπος, διὰ τοῦτο ὑπάρχει καὶ τὸ καθ' ἕκαστον, ἀλλ' οὕτως ὥστε ἕκαστον νὰ ἐξαρτᾶται οὐχὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀπείρου τρόπου².

Ἐκαστον, ἐπὶ παραδείγματος, σῶμα ἐξαρτᾶται ἀμέσως οὐχὶ ἐκ τοῦ σωματικοῦ συμπάντος, ἐκ τοῦ κατηγορήματος δηλονότι τῆς ἐκτάσεως, ἀλλ' ἐξ ἑτέρου πεπερασμένου σώματος καὶ τοῦτο πάλιν ἐξ ἄλλου καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς ἐπ' ἀπείρου³. Ἐντὸς τοῦ ἀπείρου ἔμμεσου τρόπου εὐρίσκονται τὰ καθ' ἕκαστον συνημμένα δι' ἀτελευτήτου αἰτιώδους σειρᾶς⁴. Ἀπείρον δέ, ἀίτιον καὶ ἀναλλοίωτον εἶναι μόνον ἡ ὁλότης αὐτῶν, ἐνῶ ἕκαστον τούτων εἶναι πεπερασμένον, μεταβλητὸν καὶ φθαρτὸν. Οὕτω τὸ μὲν σύνολον, ἡ ὁλότης, « μένει αἰεὶ ἡ αὐτὴ », αἱ δὲ μερικαὶ ταύτης ἐκδηλώσεις « μεταβάλλονται κατ' ἀπείρους τρόπους »⁵.

Ἴνα τὸ καθ' ἕκαστον ὑπάρχη ὡς τοιοῦτο, πρέπει νὰ κοινωνῇ τῆς οἰκείας οὐσίας (essentia). Τὸ μερικὸν καὶ καθ' ἕκαστον

1. Ἴδὲ τὸν δεύτερον Διάλογον τῆς Βραχείας πραγματείας.

2. Ἐὰν ἐξερτᾶτο τὸ καθ' ἕκαστον ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀπείρου τρόπου, θὰ ἦτο, ὡς καὶ οὗτος, ἀπείρον καὶ ἀίτιον συνωδὰ τοῖς πρόσθεν εἰρημένοις.

3. Οὕτω φαίνεται ὅτι ἕκαστον μερικὸν ἔχει ἐγγυτέραν αἰτίαν ἕτερον μερικὸν καὶ τοῦτο ἄλλο καὶ ὅτι μόνον ἀπωτέραν αἰτίαν ἔχει τὸν θεόν. Ἡ διάκρισις δ' ὁμοῦς αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς καταχρηστικὴ διότι ὁ θεὸς εἶναι, κατὰ τὰ πρόσθεν εἰρημένα, ἡ αἰτία καὶ ὁ φορεὺς πάντων. Ἐκαστον πεπερασμένον δὲν χωρίζεται ὅλως ἀπὸ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ἀπείρου αἰτιώδους ἀλύσεως: διότι ἐν ἐκάστῳ κρίκῳ τῆς ἀλύσεως, ἐν ἐκάστῳ μερικῷ ὄντι, (ὅπερ παρίσταται ὡς αἷτιον καὶ αἰτιατὸν) ἐνυπάρχει ὁ θεός, ὁ θεὸς ὁμοῦς καθ' ὅσον ἐμφανίζεται δι' ὠρισμένου τρόπου ἑνὸς τῶν κατηγορημάτων.

4. Ἐκαστον μερικὸν καὶ πεπερασμένον εἶναι ἀδύνατον νὰ διέλθῃ τὴν ἀπείρου σειρὰν τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν· καὶ ὁμοῦς ἤρηται ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ ἐνυπάρχει ἐν αὐτῷ· εἶναι κατάστασις καὶ μορφή τις τῆς μιᾶς καὶ μόνης θείας ὑποστάσεως. Ἐν τῇ ἀτελευτήτῳ σειρᾷ τῶν πεπερασμένων ὑπάρχουσι μόνον δευτερεύουσαι καὶ πεπεραμμένα αἰτίαι· ἡ δὲ πρώτη αἰτία εὐρηται ἐν τῇ χώρα τοῦ ἀπείρου, εἶναι αὐτὸς ὁ θεός, ὅστις ἐνυπάρχει ἐν πᾶσιν.

5. Αὐτ. 1,28, schol.

ἀποτελεῖται ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως, ὄντων διαφόρων καὶ χωριστῶν¹. ἐὰν ἀπ' ἐκείνου, (τοῦ μερικοῦ) ἀφαιρηθῇ ἡ ὑπαρξίς, θὰ μείνη ἡ αἰδίου αὐτοῦ οὐσία, ὑπάρχουσα ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ θεοῦ (τῷ ἀπείρῳ θείῳ νῶ)². εἶναι δὲ ἡ οὐσία, καθὰ εἶδομεν, αἰωνία ἀλήθεια ἐνυπάρχουσα ἐν τοῖς πράγμασιν ὡς δρῶσα καὶ ἐνεργὸς δύναμις (actualis essentia), ἔτι δὲ ὡς τάσις αὐτῶν, ὅπως διατηρῶνται, ἐνεργῶσι καὶ τελειῶνται³. Καὶ ἔχει μὲν ἡ οὐσία αἰτίαν τὸν θεόν⁴, δὲν συνεπάγεται δ' ὅμως τὴν ὑπαρξίν τῶν πραγμάτων⁵ καὶ ἀφορᾷ ἐκάστη εἰς ὁμοειδῆ καθ' ἕκαστα⁶.

Αἱ οὐσίαι εἶναι τὰ ἀποκαλούμενα « σταθερὰ καὶ αἰωνία πράγματα » (res fixae et aeternae), περὶ ὧν ὁ φι-

1. Μόνον παρὰ τῷ θεῷ οὐσία καὶ ὑπαρξίς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Αὐτ. 1,20 καὶ 24).

2. Αὐτ. 2,8.

3. Αὐτ. 3, 7-9.

4. Τὴν πρὸς τὸν θεὸν συγγένειαν τῆς αἰδίου οὐσίας κατανοοῦμεν ἐνθυμούμενοι ὅτι καὶ ἐκείνου ἡ οὐσία εἶναι δύναμις καὶ ἐνέργεια (1, 34. 2, 3, schol.). Ὁ θεὸς λέγεται αἰτία τῆς οὐσίας, ὡς καὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων (2, 10, schol. 1, 17, schol. 1, 25). Ἐπειδὴ δὲ πράγματι μία μόνη οὐσία ὑπάρχει, ὁ θεός, καὶ οὐδὲν ἄνευ τοῦ θεοῦ νὰ ὑπάρξῃ ἢ νὰ νοηθῇ δύναται (1, 15), ἔπεται ὅτι ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ καὶ ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι κατὰ βάθος διάφοροι, ἀλλ' ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας ὡς τὸ γενικὸν πρὸς τὸ μερικόν· ἐκάστη οὐσία εἶναι μερικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἀπείρου οὐσίας τοῦ θεοῦ. Λέγομεν τοῦτο μετὰ πιθανότητος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ φιλοσοφήματος καὶ κατὰ τὸ 1,36, Demon. τῆς Ἠθικῆς· διότι ἀκριβέστερον περὶ τῆς σχέσεως τῶν οὐσιῶν δὲν διδασκόμεθα.

5. Ἡ ὑπαρξίς ἢ μὴ ὑπαρξίς ὄντος, πρᾶγματός τινος, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπλῶς ἐκ τῆς οὐσίας ἀλλ' ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῆς φύσεως, ἐκ τῆς διατάξεως δηλονότι τῆς σωματικῆς φύσεως (ex ordine universae naturae corporeae). Αὐτ. 1,11, Demon. 2. 2, axiom. 1. Πρβλ. 1, 24. Οὕτως ἄνθρωπός τις λαμβάνει ἐξ ἑτέρου (ἄμεσον) τὴν ὑπαρξίν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν οὐσίαν· « διὸ καὶ ἐὰν ἡ ὑπαρξίς (existentia) τοῦ ἑτέρου ἐκλίπη, δὲν θὰ ἐκλίπη διὰ τοῦτο ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἄλλου· ἀλλ' ἐὰν ἡ οὐσία (essentia) τοῦ ἑτέρου ἦτο δυνατὸν νὰ καταστραφῇ (destrui) καὶ νὰ καταστῇ ψευδής, θὰ κατεστρέφετο καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἄλλου » (1, 17, schol.).

6. 1, 17, schol.

λόσοφος διαλαμβάνει ἀλλαχοῦ¹, ὡς συναφῶν πρὸς τοὺς νόμους καὶ κανόνας, οἵτινες ἐμπεριέχουσιν ἀίτιον ἀνάγκην καὶ ἀλήθειαν καὶ καθ' οὓς πάντα τὰ καθ' ἕκαστον γίνονται καὶ διευθετοῦνται². Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος σταθερὰ καὶ αἰώνια πράγματα παρέσχον τοῖς ἐρμηνευταῖς πράγματι « πολλὰ πράγματα » ὅθεν καὶ ἄλλοι ἄλλως ἠρμήνευσαν αὐτά³. Ἄλλ' ὁ ὑπὸ τοῦ Σπινόζα γινόμενος χαρακτηρισμὸς οὐδεμίαν καταλείπει ἡμῖν γε ἀμφιβολίαν ὅτι « σταθερὰ καὶ αἰώνια πράγματα » εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ αἱ οὐσίαι. Περιγράφων δηλαδή ὁ φιλόσοφος τὴν τάξιν καὶ κανονικότητα, ἐν ἣ ἀποκαλύπτεται ἡ ἀληθὴς καὶ αἰτιος τῶν πραγμάτων οὐσία, παρατηρεῖ ὅτι τὰ μεταβλητὰ καθ' ἕκαστον ἤρτηνται τοσοῦτον, ἐσωτερικῶς καὶ οἰονεὶ οὐσιωδῶς, ἐκ τῶν σταθερῶν ἐκείνων πραγμάτων, ὥστε ἄνευ αὐτῶν μήτε νὰ ὑπάρχωσι μήτε νὰ νοῶνται δύνανται. Τὰ σταθερά, λέγει, καὶ αἰώνια πράγματα, « καίπερ ὄντα μερικά, ὅμως ἔνεκα τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας καὶ τῆς εὐρυτάτης δυνάμεως αὐτῶν χρησιμεύουσιν ἡμῖν τρόπον τινὰ ὡς καθολικαὶ ἔννοιαι ἢ ὡς εἶδη τῶν ὀρισμῶν τῶν ἐπὶ μέρος μεταβλητῶν πραγμάτων καὶ ὡς ἐγγύταται (προσεχέσταται) αἰτίαι πάντων ». Τοιούτῳ τρόπῳ τὰ « σταθερὰ καὶ αἰώνια πράγματα », αἱ ἀναλλοίωτοι οὐσίαι καὶ αἰτιοὶ ἀλήθειαι, διακρίνονται ἐμφαντικῶς ἀπὸ τῶν μερικῶν καὶ μεταβλητῶν πραγμάτων καὶ ἀπὸ τῶν κενῶν καὶ οὐδεμίαν πραγματικότητα ἔχουσῶν ἀφαιρέσεων τοῦ νοῦ (τῶν γενικῶν (ἀφηρημένων) ἐννοιῶν)⁴.

1. Tract. de intel. emend. 1,30 ἐξ.

2. Πρβλ. Theol—polit. tractatus 6.

3. Ὁ Sigwart ἐτάυτισε ταῦτα πρὸς τὰ « εἶδη » τοῦ Βάκωνος, οἱ B ö h m e r καὶ E l b o g e n πρὸς τὰ κατηγορήματα καὶ τοὺς ἀπείρους τρόπους, ὁ E h r h a r d πρὸς τὰ κατηγορήματα ἢ τοὺς ἀπείρους τρόπους ἢ πιθανώτερον πρὸς ἀμφοτέρω, ὁ P o l l a k πρὸς τοὺς ἀπείρους τρόπους μόνον· ἄλλοι (G e b h a r d t, T r e n d e l e n b u r g) δὲν κατέληξαν εἰς ὀρισμένην κρίσιν καὶ ἀπόφασιν· ἄλλοι τέλος (F i s c h e r, C a m e r e r), παρῆλθον τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐν σιγῇ.

4. Ἡ περὶ οὐσιῶν διδασκαλία, ὑπομιμνήσκουσα τὴν πλατωνικὴν (ἐν τῇ

Ἐνῶ ὁ θεὸς μετὰ τῶν κατηγορημάτων αὐτοῦ παρεστάθη ὡς Φύσις ἐνεργοῦσα καὶ δημιουργοῦσα (*Natura naturans*)¹, ἡ περίληψις πάντων τῶν ἐκ τῶν κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ προερχομένων τρόπων (εἴτε ἀμέσων εἴτε ἐμμέσων) χαρακτηρίζεται ὡς Φύσις ἐνεργουμένη ἢ δημιουργουμένη (*Natura naturata*). « Δημιουργουμένην Φύσιν ἐννοῶ, λέγει, πᾶν ὅ, τι προκύπτει ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ, ἦτοι πάντας τοὺς τρόπους τῶν κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ, καθ' ὅσον θεωροῦνται ὡς πράγματα, ἅπερ ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσι καὶ ἅτινα δὲν δύνανται μήτε νὰ ὑπάρχωσι μήτε νὰ νοῶνται ἄνευ τοῦ θεοῦ »².

Πάντες οἱ πεπερασμένοι τρόποι, ἦτοι τὰ μερικὰ ἕκαστα (εἴτε σώματα εἴτε πνεύματα (ιδέαι, ἐννοιαί)) συναποτελοῦσι « τὴν ὄψιν τοῦ σύμπαντος κόσμου » (*facies totius universi*)³.

Οὕτω πως εἶδομεν πῶς ἐκ τῆς θείας ὑποστάσεως, τοῦ θεοῦ, τῆς Φύσεως (ἐχούσης εὐρυτάτην ἐννοίαν) προῆλθον ἀμέσως τὰ ἄπειρα τὸ πλῆθος κατηγορήματα, ἐξ ὧν γινώσκομεν μόνον δύο, τὸ κατηγόρημα τῆς Νοήσεως καὶ τὸ τῆς Ἐκτάσεως. Ὡσαύτως εἶδομεν ὅτι ἕκαστον κατηγόρημα ἔχει δύο ἀπείρους τρόπους, τὸν ἀμεσον καὶ τὸν ἐμμεσον, καὶ ὅτι ὁ ἐμμεσος περιλαμβάνει μυρίους μερικοὺς πεπερασμένους τρόπους, ἀναρίθμητον δηλονότι πλῆ-

---

εὐρυτάτη τοῦ ὅρου ἐκδοχῆ) θεωρίαν, δὲν ἀνεπτύχθη, ὡς μὴ ὠφελεν, ἀκριβέστερον· ὅπερ, ἐὰν ἐγένετο, θὰ προσεποιεῖ εἰς τὸ φιλοσόφημα μείζονα σπουδαιότητα. Ὅπως ποτ' ἂν ᾔ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Σπινόζας, ἀποδίδων τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῶν πραγμάτων εἰς τὰς οἰκείας αὐτῶν οὐσίας, ἀποκαθίστα τὴν ἐννοίαν τῆς σκοπιμότητος.

1. Ἰδὲ ἄνωτ. σ. 279.

2. Αὐτ. 1,29, schol. « Per naturam naturatam autem intelligo id omne, quod ex necessitate Dei naturae, sive unius cujusque Dei attributorum sequitur, hoc est, omnes Dei attributorum modos, quatenus considerantur, ut res, quae in Deo sunt et quae sine Deo nec esse nec concipi possunt ».

Περὶ τε τῆς *Natura naturans* καὶ τῆς *Natura naturata* διέλαβεν ἤδη ὁ φιλόσοφος πρότερον ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (*Tract. brev. 1, 8*).

3. Ἡ ἐννοία τῆς *facies totius Universi* (*Epist. 56*) δὲν εἶναι ἀποχρώντως σαφής.

ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

Θεία ὑπόστασις (Θεός)

Ἡ δημιουργοῦσα
Φύσις

Ἄπειρα κατηγορήματα, ὧν γνωστά εἶναι μόνον δύο, ἦτοι

Ἡ Νόησις

Ἡ Ἐκτασις

Ἄπειροι τρόποι (= ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι)

ἄμεσος ἄπει-
ρος τρόπος

ἔμμεσος ἄπει-
ρος τρόπος

ἄμεσος ἄπει-
ρος τρόπος

ἔμμεσος ἄπει-
ρος τρόπος

(ἄπειρος νοῦς)

(περίληψις πνευ-
μάτων ἢ ἰδεῶν)

(ἡρεμία καὶ
κίνησις)

(περίληψις
σωμάτων)

τὰ ἐπὶ μέρους πνεύ-
ματα ἢ ἰδέαι (ἐν-
νοιαί)

τὰ ἐπὶ μέρους
σώματα

Ἡ δημιουργουμένη
Φύσις

Ἡ ὄψις τοῦ σύμπαντος κόσμου (facies totius universi)

θος μερικῶν καὶ καθ' ἕκαστα ὄντων, εἴτε σωματικῶν εἴτε πνευματικῶν.

Ἐντεῦθεν προέρχεται τοιοῦτό τι γενικὸν διάγραμμα τοῦ σύμπαντος, οἷον τὸ ἐν τῇ ἔναντι σελίδι:

6. Θεὸς καὶ κόσμος.—Ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων καθίσταται εὐδηλον, πῶς ἐνόει ὁ Σπινόζας τὸν θεὸν καὶ τὸν κόσμον. Ἡ οὐσία δηλαδή εἶναι μία, ὁ θεός· οἱ δὲ τρόποι ὑπάρχουσι πάντες ἐν τῇ οὐσίᾳ. "Ὁ, τι λοιπὸν ὑπάρχει, ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχει καὶ οὐδὲν δύνανται ἄνευ τοῦ θεοῦ μήτε νὰ ὑπάρχη μήτε νὰ νοῆται¹. Καὶ ἀφοῦ πάντα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ, ἐπάναγκες νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς θείας φύσεως· αἰτία πάντων εἶναι ὁ θεὸς καὶ δὴ καὶ ὁ θεὸς δι' ἑαυτοῦ, ὥστε ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ πρώτη αἰτία. Ἐπειδὴ δὲ πάντα παράγονται ἐν τῷ θεῷ, ἔπεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ οὐχὶ ἡ ἐξωτερικὴ πάντων αἰτία (*omnium rerum causa immanens, non transiens*)². Ὁ θεὸς δὲν εἶναι ὁ ὑπὲρ τὸν κόσμον δημιουργὸς οὐδὲ διάφορος αὐτοῦ³ ἀλλ' ἡ ἐνδόμυχος αἰτία πάντων τῶν πραγμάτων· ὡς τοιαύτη δ' αἰτία εἶναι ἡ ἐνεργοῦσα καὶ ποιοῦσα, ἡ παράγουσα καὶ δημιουργοῦσα, ἡ φυσιοποιοῦσα Φύσις (*natura naturans*) ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ὄντων, ἅτινα ὡς ἡ περίληψις τῶν ἐνεργημάτων εἶναι ἡ ἐνεργουμένη καὶ γινομένη, ἡ παραγομένη καὶ δημιουργουμένη, ἡ φυσιοποιουμένη Φύσις (*natura naturata*).

Ἡ μὲν ποιοῦσα φύσις εἶναι ἡ περίληψις τῶν κατηγορημάτων, ἡ δὲ γινομένη φύσις ἡ περίληψις τῶν τρόπων⁴. ἐκείνη μὲν

1. Αὐτ. 1, 18.

2. Ἐνθ. ἄνωτ.

3. Τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι διάφορον αὐτοῦ, ὡς εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου· ὁ θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῶν πραγμάτων, καθ' ὃν περὶ τρόπον εἶναι ἡ αἰτία ἑαυτοῦ. Τὸ ἔργον λοιπὸν τοῦ θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ καὶ ὁ θεὸς ὑπάρχει ἐν τῷ ἑαυτοῦ ἔργῳ.

4. Τὰ καθ' ἕκαστον, ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτῶν σκοπούμενα, προφαίνονται ὡς μέλη μιᾶς ἀτελευτήτου αἰτιώδους σειρᾶς, ὡς ἀποτελέσματα ὧν ἐσχάτη αἰτία

εἶναι ὁ θεὸς ὡς ἄπειρος δύναμις καὶ ἐνέργεια, αὕτη δὲ ὁ θεὸς ὡς τὸ ἄπειρον κράτος τῶν ἑαυτοῦ ἀποτελεσμάτων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ θεοῦ αἰτία δυναμένη νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτόν, πρόδηλον ὅτι ἀποκλείεται ἀπ' αὐτοῦ πᾶν εἶδος ἀνάγκης καὶ βίας. Ὁ θεὸς ἐνεργεῖ μόνον κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ὑπ' οὐδεμιᾶς αἰτίας παρορμώμενος· ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ὑπάρχων καὶ ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἐνεργῶν εἶναι ἢ ἐλευθέρα πάντων αἰτία¹.

Ἡ θεία δύναμις καὶ ἐνέργεια εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν θείαν φύσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν πᾶν ὅ, τι ἐνεργεῖ ὁ θεός, ἐνεργεῖ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Πάντα προέρχονται, ὡς εἴρηται, ἐκ τῆς ἀπείρου φύσεως τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ τριγώνου προκύπτει ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι αὐτοῦ ἰσοῦνται πρὸς δύο ὀρθάς². Ἐπειδὴ ὁ θεὸς εἶναι ἢ ἐσωτερικὴ αἰτία οὐ μόνον τῆς ὑπάρξεως ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως πάντων, διὰ τοῦτο ἕκαστον ἐν τῇ ἑαυτοῦ ὑπάρξει καὶ ἐνεργείᾳ καθορίζεται ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ θεοῦ³· οὐδὲν δύναται νὰ ἄρῃ τὴν ὠρισμένην αὐτῷ φύσιν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς ἑτέραν. Ἐκαστον μερικόν, πρὸς τινὰ ἐνέργειαν ὠρισμένον, ὠρίσθη οὕτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀναγκαίως· καὶ τὸ μὴ ὠρισμένον ὑπὸ τοῦ θεοῦ δὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ ἑαυτὸ πρὸς ἐνέργειαν. Πᾶν δὲ ὑπὸ τοῦ θεοῦ πρὸς τινὰ ἐνέργειαν καθωρισμένον δὲν δύναται νὰ ἄρῃ τὸν τοιοῦτον ὀρισμόν.

Ἐκαστον μερικόν, τουτέστιν ἕκαστον πεπερασμένον καὶ ἔχον

εἶναι ὁ θεός, τουτέστιν ὡς τρόποι τῶν κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ, ὡς ὄντα συναποτελοῦντα τὴν « δημιουργουμένην (παραγομένην) Φύσιν ».

1. Epist. 58 « Vides igitur me libertatem non in libero decreto sed in libera necessitate ponere ».

2. Αὐτ. 1, 17, schol.

3. Τὰ μερικὰ καὶ καθ' ἕκαστα, οἱ τρόποι, εἶναι ἀναγκαῖα ἐπακολουθήματα τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχον ἰδέαι (ἔννοιαι), ἡ Νόησις δὲν θὰ ἦτο δύναμις μετ' ἐκδηλώσεων, δὲν θὰ ἦτο κατηγορηματὴς τῆς οὐσίας· ἀλλὰ τότε καὶ ἡ οὐσία δὲν θὰ ἦτο δύναμις καὶ ἐνέργεια, δὲν θὰ ἦτο ἄρα οὐσία. Παραπλήσιον θὰ συνέβαινε, ἐὰν μὴ ὑπῆρχον σώματα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὑπάρχει οὐσία, δύναμις καὶ ἐνέργεια, ὑπάρχουσιν ἀναγκαίως καὶ τρόποι.

ὠρισμένην ὑπαρξιν, ὀρίζεται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπ' ἄλλης αἰτίας, ἣτις εἶναι ὡσαύτως πεπερασμένη καὶ ἔχει περιορισμένην ὑπαρξιν· καὶ αὕτη πάλιν ἡ αἰτία ὀρίζεται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑφ' ἑτέρας, ἣτις εἶναι ὡσαύτως πεπερασμένη καὶ ὠρισμένη εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπ' ἄλλης καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον¹. Ὡστε ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὐδὲν ὑπάρχει τυχαῖον ἀλλὰ πάντα εἶναι ὠρισμένα πρὸς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς θείας φύσεως. Καὶ ἀφοῦ ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὐδὲν ὑπάρχει τυχαῖον, πρόδηλον ὅτι ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ τάξις τῶν ὄντων εἶναι παντάπασιν ἀναγκαῖα, τουτέστι δὲν ἠδύναντο τὰ πράγματα νὰ παραχθῶσιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ κατ' ἄλλον τρόπον καὶ κατ' ἄλλην τάξιν παρ' ἐκείνην καθ' ἣν παρήχθησαν.

Ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ μεταβληθῇ ἡ τῶν ὄντων τάξις, θὰ ἠδύνατο καὶ ἡ θεία φύσις νὰ ἦτο ἄλλη παρὰ τὴν ὑπάρχουσαν· ἀλλὰ τότε θὰ ὑπῆρχον δύο ἢ πλείονες θεῖαι φύσεις, ὅπερ ἄτοπον². Ἐκαστον πεπερασμένον ὄν εἶναι μέλος τῆς ἀτελευτήτου σειρᾶς τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν καὶ ἤρτηται ἐξ ἑτέρων, ἅτινα ἐξαρτῶνται καὶ αὐτὰ ἐξ ἄλλων καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ἡ τοιαύτη αἰτιότης εἶναι πεπερασμένη καὶ ἤρτημένη, ἐνεργοῦσα διὰ δευτερευόντων καὶ διαμέσων αἰτίων (*causae secundae*), μὴ ἐξικνουμένων εἰς ἐσχάτην τινὰ καὶ πρώτην αἰτίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄπειρον αἰτιότητα, ἣτις εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἀνεξάρτητος, αἰτία πρώτη (*causa prima*), αἰτία ἑαυτῆς (*causa sui*)³.

Ἄρνησις τῶν σκοπῶν.—Ἡ παραδοχὴ τοῦ κράτους τῆς ἀνάγκης ἦτο εὐλόγον νὰ ἀγάγη εἰς περίεργα συμπεράσματα. Διότι, ἐὰν πάντα εἶναι ἐπακολουθήματα ὠρισμένων αἰτίων· ἐὰν ἡ τῶν πραγμάτων τάξις εἶναι ἡ σταθερὰ αἰτιώδης συνάφεια καὶ ἀδιάκοπος σειρά αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, λόγου καὶ ἀκολουθίας, μηδεμίαν δὲ ὑπάρχῃ δύναμιν ἰκανὴν νὰ διασπάσῃ τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ἀφ' ἑαυτῆς καὶ

1. Αὐτ. 1, 27-30.

2. Αὐτ. 1, 33.

3. Epist. 58.

ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάντων τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων—, τότε αἴρεται ἀπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων ἢ ἐλευθερία καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς καταλαμβάνει ἢ ἀδυσώπητος ἀνάγκη· τότε πάντα ἐν τῇ φύσει τελοῦνται κατὰ δρῶντα αἷτια, οὐδὲν δὲ κατὰ τέλος καὶ σκοπὸν. Καὶ ἀληθῶς, ἐὰν τὰ πράγματα διαδέχονται ἀλλήλα μετὰ τῆς αὐτῆς ἀναγκαιότητος, ἥτις κρατεῖ ἐν ταῖς μαθηματικαῖς σχέσεσιν, οὐδεὶς τὸ πάραπαν σκοπὸς ἤθελεν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ δὲ λεγόμενος σκοπὸς θὰ ἦτο ἀσαφής καὶ συγκεχυμένη παράστασις, ψιλὸν φαντασίας ἀποκύημα.

Ἄλλ' αἰρομένης τῆς ἐννοίας τῆς σκοπιμότητος ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πράξεων, συναναιροῦνται καὶ αἱ εἰς αὐτὰ ἀναφερόμεναι διακρίσεις καὶ διαφοραί. Διότι μέτρον τῆς διακρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων χρησιμεύει ὁ σκοπός, ὁ καθορισμὸς δηλαδή τοῦ κατὰ πόσον ταῦτα ἐφικνοῦνται τοῦ οἰκείου σκοποῦ. Οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ἐμφοροῦνται συνήθως δεινῆς προκαταλήψεως πιστεύοντες ὅτι τὰ πάντα ἐν τῇ φύσει ἐνεργοῦσι καὶ κινοῦνται, ὡς αὐτοί, πρὸς τι τέλος (χάριν σκοποῦ τινος, propter finem) καὶ προσέτι ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς κατευθύνει πάντα πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν καὶ δὴ καὶ πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων. Πράττοντες δ' αὐτοὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος εἰθίσθησαν νὰ ζητῶσι πανταχοῦ ἐν τοῖς γιγνομένοις τελικὰ αἷτια καὶ ζητοῦντες κατέληξαν εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι πάντα ἐν τῇ φύσει εἶναι οἶονεὶ μέσα ὑπηρετικὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ὠφελείας¹.

Τοιούτων προκαταλήψεων ἐμφορούμενοι οἱ ἄνθρωποι καὶ κριτήριον ἔχοντες τὴν ὠφέλειαν καὶ τὸ εὐάρεστον συναίσθημα ἐχαρακτήρισαν τὰ πράγματα ὡς καλὰ ἢ κακά, ὠραῖα ἢ ἄσχημα κτλ. Καλὸν ἐκάλεσαν ὃ, τι συντελεῖ εἰς τὴν ὑγίειαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, κακὸν δὲ τὸ ἐναντίον. Πράγματα, διεγείροντα εὐάρεστον συναίσθημα καὶ συντείνοντα εἰς τὴν εὐεστώ, ὠνόμασαν ὠραῖα, τὰ δ' ἐναντία ἄσχημα. Ὡς δ' αὕτως τὰ πολλαχῶς ποι-

---

1. Γινώσκοντες ὅτι τὰ μέσα ταῦτα δὲν ἐδημιούργησαν αὐτοὶ ἀλλ' εὔρον ὑπάρχοντα, ἐπίστευσαν ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν ἡ πλείονα ἐλεύθερα ὄντα, ἅτινα ἐφρόντισαν περὶ πάντων καὶ πάντα ἐποίησαν πρὸς χρῆσιν καὶ ὄφελος τῶν ἀνθρώπων.

οὔντα αἰσθήματα· διὰ μὲν τῆς ῥινός καλοῦνται εὐώδη καὶ δυσώδη, διὰ δὲ τῆς γλώσσης γλυκέα ἢ πικρά, διὰ δὲ τῆς ἀφῆς σκληρὰ ἢ μαλακά, τραχέα ἢ λεῖα κτλ.· τέλος δὲ περὶ ἐκείνων, ἅτινα ἐρεθίζουσι τὰ ὦτα, λέγουσιν ὅτι ποιοῦσι θόρυβον, ἤχον ἢ ἄρμονίαν. Ἡ ἄρμονία τοσοῦτον συνεκίνησε τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε νὰ πιστεύσωσιν ὅτι καὶ ὁ θεὸς ὑπ' αὐτῆς τέρπεται. Οὐδὲ λείπουσι, λέγει, φιλόσοφοι φρονοῦντες ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων παράγουσιν ἄρμονίαν¹.

Ταῦτα πάντα μαρτυροῦσι σαφῶς ὅτι ἕκαστος κρίνει περὶ τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐγκεφάλου του ἢ μᾶλλον ὅτι ἐκλαμβάνει τὰς διαθέσεις τῆς φαντασίας αὐτοῦ ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα. Διὸ καὶ δὲν εἶναι θαυμαστὸν ὅτι ἐνταῦθα μάλιστα κρατεῖ ἐν τοῖς ἀνθρώποις διάστασις μεγάλη καὶ διαφωνία· τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅπερ φαίνεται εἰς τὸν ἕτερον καλόν, εἰς τὸν ἄλλον φαίνεται κακόν· ὅ, τι εἶναι εἰς τὸν μὲν ἕκτακτον, εἰς τὸν δὲ εἶναι συγκεχυμένον· ὅ, τι εἰς τοῦτον εἶναι εὐάρεστον, εἰς ἐκεῖνον εἶναι δυσάρεστον καὶ οὕτω καθεξῆς περὶ τῶν λοιπῶν². Ἐνταῦθα ἰσχύουσιν αἱ παροιμίαι « ὅσαι κεφαλαί, τόσαι καὶ γνῶμαι », « ἕκαστος ἔχει τὴν γνώμην του », « ὅσαι γνῶμαι, τόσαι καὶ ὀρέξεις ». Αἱ τοιαῦται παροιμίαι δεικνύουσιν ἐναργῶς ὅτι οἱ ἄνθρωποι κρίνουσι τὰ πράγματα κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν ἐφαρμόζοντες τὴν φαντασίαν μᾶλλον ἢ τὴν νόησιν³.

Πλανώμεθα λοιπὸν οἰκτρὰν πλάνην, ὅταν κρίνωμεν τὰ πράγματα καὶ χαρακτηρίζωμεν αὐτὰ κατὰ ὑπάρχοντας δῆθεν σκοποὺς καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν ὠφέλειαν ἢ ὅταν φανταζώμεθα ὅτι ἡ Φύσις ἐνεργεῖ κατὰ προδιαγεγραμμένον σχέδιον ἢ σκοπόν. Σχηματίσαντες σὺν τῷ χρόνῳ καθολικὰς ἐννοίας καὶ ἐπινοήσαντες ὑποδείγματα (σύμφωνα πρὸς τὰ λεγόμενα τελικὰ αἷτια ἢ τὰς

1. Eth. 1, Appendix.

2. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα φαίνεται ἄλλο εἰς ἄλλον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον φαίνεται διάφορον κατὰ διαφόρους περιστάσεις. Ἡ μουσική, ἐπὶ παραδείγματος, εἶναι καλὴ μὲν εἰς τὸν εὐθυμοῦντα, κακὴ δὲ εἰς τὸν πενθοῦντα, ἀδιάφορος δὲ (οὔτε καλὴ οὔτε κακὴ) εἰς τὸν κωφόν. (αὐτ. 4, Praef).

3. Αὐτ. 1, Appendix.

ἀνθρωπίνας ὀρέξεις), ὑποδείγματα οἰκῶν καὶ πύργων καὶ τῶν τοιούτων προήλθομεν, ἐπὶ τε τῶν φυσικῶν καὶ τῶν τεχνητῶν δημιουργημάτων, εἰς τὴν σκέψιν ὅτι τέλειον εἶναι πᾶν ὅ, τι συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὑποτεθὲν ὑφ' ἡμῶν ὑπόδειγμα, ἀτελὲς δὲ ὅ, τι ἂν μὴ συμφωνῇ πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ καλοῦμεν τὰ πράγματα τέλεια ἢ ἀτελῆ ἐκ προκαταλήψεως μᾶλλον ἢ ἐξ ἀληθοῦς γνώσεως αὐτῶν. Καὶ τῷ ὄντι ἡ τελειότης τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται ἐκ μόνης τῆς φύσεως (οὐσίας) καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν¹. οὐδ' εἶναι διὰ τοῦτο τὰ πράγματα τελειότερα ἢ ἀτελέστερα, διότι τέρπουσι τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀνθρώπων ἢ διότι εἶναι ὠφέλιμα ἢ βλαβερά εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν².

Ἄντιστοιχία σωμάτων καὶ πνευμάτων.— Κατὰ τὰ ἤδη ἐκτεθειμένα ὁ κόσμος εἶναι ἡ περίληψις τῶν τρόπων τοῦ θεοῦ, οἵτινες ἐκδηλοῦσιν ἀναγκαίως τὴν θείαν φύσιν καὶ ἀποτελοῦσιν τὴν ἄφυκτον ταύτης ἀκολουθίαν. Θεὸς ἄρα καὶ κόσμος δὲν εἶναι κατ' ἀλήθειαν δύο διάφορα ὄντα, ἀλλ' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν σκοπούμενον διττῶς, κατὰ τὴν φύσιν (οὐσίαν) αὐτοῦ καὶ τὰς ἀναγκαίας ἐκδηλώσεις³. Ὁ κόσμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ

1. Αὐτ. 1, Appendix « Nam rerum perfectio ex sola earum natura et potentia est aestimanda ».

2. Ἐνθ. ἀνωτ. αὐτ. 1, 4, Praef.

3. Ὁ θεὸς τοῦ Σπινόζα οὐ μόνον εἶναι, ὡς εἶδομεν, αἴτιος πάντων τῶν ὄντων, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐνυπάρχει ἐν πᾶσιν ὡς οὐσία αὐτῶν, εἶναι πᾶν ἐν παντί· πρὸς δ' ἔτι παράγει πάντα οὐχὶ κατὰ προαίρεσιν καὶ πρὸς τινα σκοπὸν ἀλλ' ὑπ' ἀνάγκης τῆς φύσεως αὐτοῦ (ex necessitate divinae naturae). Ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδὲν ὑπάρχει, πρὸς δ' θὰ ἀνεφέρετο καὶ θὰ εἶχε σχέσιν τινά· εἰ δὲ μή, δὲν θὰ ἦτο ἄπειρος ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ὄν πεπερασμένον. Ἐντεῦθεν καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ σπινοζικός θεὸς εἶναι πολὺ διάφορος τοῦ θεοῦ τῆς μονοθεΐας, καθ' ἣν ὁ θεὸς ὑπάρχει ἔξω τοῦ κόσμου καὶ παρὰ τῷ κόσμῳ, ἐπομένως εἶναι ὄν ὠρισμένον, ἤτοι περιορισμένον. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ πολυθεϊκὴ ἀντίληψις, καθ' ἣν διασπᾶται τὸ θεῖον εἰς πλῆθος θεῶν, εἰς πεπερασμένα θεῖα πρόσωπα. Ὁ θεὸς λοιπὸν τοῦ Σπινόζα δὲν εἶναι ὁ εἷς καὶ μόνος θεὸς ὁ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ὑπάρχων, ὁ δημιουργήσας τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς ὡς διάφορον τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας· οὐδ' ἐμφανίζεται ὡς πλῆθος προσ-

θεία φύσις ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς· ὁ μὲν θεὸς εἶναι ἡ ἀίτιος αἰτία, ὁ δὲ κόσμος τὸ ἀίτιον ἀποτέλεσμα· ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἡ *natura naturans*, οὗτος δὲ ἡ *natura naturata*· ἐκεῖνος εἶναι ἡ ἀπόλυτος οὐσία, οὗτος δὲ τὸ σύνολον τῶν τρόπων τῶν θείων κατηγορημάτων¹.

Καὶ τοῦ μὲν κατηγορήματος τῆς νοήσεως τρόποι εἶναι, ὡς εἶδομεν, τὰ πνεύματα (ιδέαι, ἔννοιαι, ψυχαί)², τοῦ δὲ τῆς ἐκτάσεως τὰ σώματα. Σώματα καὶ πνεύματα (ψυχαί) εἶναι τρόποι διαφόρων κατηγορημάτων ἐν οἷς ὅμως ἐνεργεῖ ἡ μία καὶ μόνη ὑπάρχουσα οὐσία³. Αὕτη ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἀπείρου νοήσεως καὶ ἅμα τῆς ἀπείρου ἐκτάσεως, ὥστε πάντα τὰ ὄντα εἶναι τρόποι τῆς τε νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως· καὶ ὡς τρόποι μὲν τῆς νοήσεως εἶναι νοητικαὶ φύσεις, τουτέστι πνεύματα (ψυχαί) ἢ ιδέαι, ὡς τρόποι δὲ τῆς ἐκτάσεως εἶναι ἐκταταὶ φύσεις, σώματα. "Ἐκαστον λοιπὸν ὄν εἶναι ψυχὴ (πνεῦμα, ιδέα, ἔννοια) καὶ σῶμα· οὐδεμία ψυχὴ ἄνευ σώματος καὶ οὐδὲν σῶμα ἄνευ ψυχῆς. Πάντα τὰ καθ' ἕκαστον εἶναι, εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμούς, ἔμψυχα⁴.

Σύμπαντα τὰ ὄντα, καθ' ὅσον μὲν εἶναι τρόποι τῆς νοήσεως, ἀποτελοῦσι τὸν κόσμον τὸν πνευματικὸν (τὸν κόσμον τῶν ιδεῶν)· καθ' ὅσον δὲ εἶναι τρόποι τῆς ἐκτάσεως, ἀποτελοῦσι τὸν κόσμον τὸν σωματικόν. Ὁ μὲν πνευματικὸς κόσμος ἔχει αἰτίαν τὸ κατηγορημα τῆς νοήσεως καὶ τάξιν τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν τῶν

ώπων ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ πεπερασμένων καὶ ἀτελῶν. Δὲν ἀποδέχεται ἄρα ὁ φιλόσοφος οὗτος τὸν θεὸν τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Χριστιανῶν, οὐδ' ἐγκρίνει τὰ δόγματα αὐτῶν. ("Ἐπιθι Ἐπιστολὰς 73-80).

1. Μὴ τις ὑπολάβῃ ὅτι ὁ θεὸς ἔχει πρὸς τὸν κόσμον ὡς τὸ ἀπειρον πρὸς τὸ πεπερασμένον. Διότι αἱ τροποποιήσεις (Modi), ὡς ἄμεσοι ἀκολουθίαι τῶν κατηγορημάτων, ὡς ἡ ἀλληλουχία τῶν μερικῶν τρόπων, εἶναι ὡσαύτως ἀπειροὶ καὶ ἀίτιοι.

2. Ἐκαστος τρόπος τῆς νοήσεως εἶναι μερικὴ νοοῦσα φύσις, ψυχὴ, ιδέα, πνεῦμα.

3. Ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία, νοουμένη νῦν μὲν κατὰ τὸ κατηγορημα τῆς νοήσεως νῦν δὲ κατὰ τὸ τῆς ἐκτάσεως. (Eth. 2, 7, schol).

4. Αὐτ. 2, 13, schol.